

Normalni adolescentni razvoj

prof. dr. sc. Vlasta Rudan

Klinika za psihološku medicinu, Klinički bolnički centar Zagreb

Adolescencija se često opisuje kao razvojno razdoblje "bure i oluje" koje vodi do nepovratnog prijelaza iz djetinjstva u odraslost. Normalni prolaz kroz adolescenciju uključuje izvjesnu mjeru poremećaja, kako osjećaja i stavova unutar samoga sebe, tako i u odnosu prema drugima. Mladi ljudi stječu novi doživljaj sebe i svojih fizičkih, mentalnih i emocionalnih sposobnosti, uključujući doživljaj vlastite individualnosti i osobne vrijednosti. Proces rane adolescencije u djevojaka počinje oko dvije godine ranije nego u dječaka. Djevojčice se moraju prilagoditi realitetu da postaju veće i zrelije u ranijoj dobi. Ovakvo stanje zna za njih predstavljati velik, a za neke i prevelik pritisak, koji može voditi psihopatološkim razrješenjima

Adolescencija je razvojna faza koja obuhvaća vremensko razdoblje približno između 10. i 22. godine života. Naziv pubertet često se koristi kako bi se označile fizičke manifestacije seksualnog sazrijevanja. Na adolescenciju se može gledati kao na ukupni pokušaj psihičke prilagodbe na stanje puberteta, na nova unutarnja i vanjska – endogena i egzogena – stanja s kojima se osoba suočava.¹ Prema drugim autorima, pojam adolescencije uključuje ukupne psihičke, fiziološke i hormonske promjene.²⁻⁴ Svakako je u oba spola njezin početak najuočljivije karakteriziran fizičkim promjenama koje se odražavaju na sva područja adolescentskog ponašanja, njihove interese, socijalno ponašanje i kvalitetu afektivnog života. Kraj adolescencije teže je definirati jer je više određen psihološkim i sociološkim zakonitostima nego što je vezan uz fizičke ili biološke promjene.

Poznati pisac Charles Dickens s nekoliko riječi slikovito je opisao adolescenciju: "Ona je najbolje razdoblje života, ona je najgore razdoblje života, ona je doba mudrosti, ona je doba ludosti". Detaljan slikovit opis adolescenata dala je A. Freud⁵ u svom djelu "Ego i id u pubertetu". Adolescencija je svakako razdoblje velikih promjena, fizičkih i psihičkih, koje izazivaju nestabilnost i oscilacije u raspoloženju i ponašanju adolescenata. Teško je posve vjerno prikazati adolescentski neukrotiv duh i mladenačko uzbuđenje koji se izmjenjuju s trenucima zlovolje, ljutnje, svadljivosti i pojačane osjetljivosti. Njihov odnos sa svijetom odraslih je složen. Često izazivaju zavist i neodobravanje odraslih. Iстина je, međutim, da su adolescenti vrlo ovisni o odraslima, prema kojima imaju jako podijeljene i suprotne osjećaje.

Zanimljivo je vratiti se Freudovim⁶ idejama s početka dvadesetog stoljeća i njegovim komentarima o specifičnim zadacima adolescencije koji bi bili formiranje spolnog identiteta, nalaženje ili, točnije rečeno, ponovno nalaženje objekta ljubavi izvan obitelji i ujedinjavanje dviju sastavnica seksualnosti, senzualnosti i nježnosti. Ova tri adolescentna zadatka ni po čemu se ne razlikuju danas, od vremena kada ih je prvi put opisao Freud.

Psiholog G. Stanley Hall⁷ prvi je opisao adolescenciju kao posebnu razvojnu fazu i dao joj naziv adolescencija od latinske riječi *adolescentia*, što znači mladost, mladenaštvo. Adolescenciju je okarakterizirao kao razvojno razdoblje "bure i oluje". Ovakvo Hallovo viđenje adolescencije prihvatili su mnogi autori.^{1,8-11} Međutim, o postojanju adolescentne "bure i oluje" ("*sturm and drang*"), "pobune" ("*rebellion, upheaval*") ili "nemira" ("*turmoil*"), nazivi koji se najčešće koriste kao sinonimi, postoji mnogo različitih stavova u psihoanalitičkim i psihološkim krugovima. Jedni umanjuju značenje adolescentne pobune za razvoj,¹²⁻¹⁴ a drugi je naglašavaju.^{1,8,10,11,15,16} Također postoje autori koji tvrde da su ado-

lescenti koji su prividno uvijek mirni, koji se nikad ne pobune, u određenom psihičkom riziku.^{1-4,17} Različita opažanja i pridavanje različitog značenja opaženom raznih autora odražavaju i njihovu pripadnost različitim područjima razmišljanja i iskustva.

Daniel Offer i njegovi suradnici¹⁴ glavni su zagovornici stava da adolescentni "nemir" nije nužna pojava normalnog adolescentnog razvoja. Stav je temeljen na populacijskim istraživanjima primjenom Offerovog standardiziranog upitnika. Međutim, mnogi kliničari i danas tvrde suprotno i smatraju da adolescenti tipično doživljavaju nemir. Adolescenti se osjećaju drugačije od onog kako su se osjećali kao djeca i ta ih razlika zbunjuje (kao i one oko njih). Znaju da im se tijela mijenjaju, opažaju da su jače čudljivi, ali im nije jasno otkud ta čudljivost potiče, prepoznaju da su im se osjećaji prema roditeljima promijenili i to ih često uznemiruje. Sve to ukazuje da je unutarnje uznemirenje ili nemir vrlo stvarno iskustvo za adolescenta. Hoće li ih ono voditi do poduzimanja nekih akcija, različito je od osobe do osobe, premda su, pogotovo rani adolescenti, često skloniji ispoljavanju nekog konfliktnog stanja kroz djelovanje (*acting out*) nego kroz razmišljanje i verbalizaciju. Razlozi "nemira" proizlaze iz oscilacija između regresivnih i progresivnih procesa u adolescenciji i brojnih transformacija u fizičkom, kognitivnom i psihičkom području rasta i razvoja.

Fizičke promjene u pubertetu

Fizičke promjene počinju adolescentni proces. Vrijeme javljanja i priroda puberteta uglavnom su određeni genetskim potencijalima. Međutim, ima dokaza da porođajna težina, ishrana i opće zdravstveno stanje utječu na način ostvarenja tih genetskih potencijala. Općenito, djevojke ulaze u pubertet dvije godine ranije od dječaka. U posljednjih nekoliko desetljeća prosječna pubertetska dob snižava se za oko četiri mjeseca svakih deset godina.¹⁸ Ove promjene imaju veliko osobno i društveno značenje jer znači da se djevojčice i dječaci sve ranije suočavaju s njihovom ulogom u začecu i nošenju djeteta, a za što niti jedni niti drugi nisu spremni. Kada jednom počne pubertetski proces, on se najvećim dijelom odvija na predodređeni način: hipotalamus izlučuje gonadotropin oslobađajući hormon (GnRH) koji stimulira prednju pituitarnu žlijezdu, ona tada stvara hormon koji stimulira rast (što utječe na brzinu rasta) i gonadotropine, koji stimuliraju gonade (spolne žlijezde). Ženske spolne žlijezde predstavljaju ovariji (jajnici), koji stvaraju estrogen i progesteron, a muške testisi (sjemenici), koji stvaraju testosteron. Stimulacija gonada vodi rastu spolnih organa i razvoju sekundarnih spolnih karakteristika. Ove hormonalne promjene rezultiraju očitim pubertetskim znakovima: rast pubične i pazušne dlakavosti, produbljenje glasa, rast dlaka na licu, prsima, nogama i podlakti-

cama u dječaka, rast grudi i širenje bokova u djevojaka. Ovo je također dob kada djevojčice dobivaju menarhe, a dječaci počinju stvarati živu spermu.^{19,20}

Brz tijek kojim se odvijaju pubertetske promjene, osobito u početnom razdoblju, podsjeća na one iz prvih godina života. Međutim, adolescenti su ih mnogo svjesniji, pa čak nekada i previše svjesni, u odnosu na rano razdoblje. Nekada se fizičko sazrijevanje odvija brže od emocionalnog i obrnuto. Adolescent se pokušava upoznati s novopromijenjenim tijelom i njegovim funkcioniranjem i mora početi spoznavati da ima tijelo koje funkcionira na odrastao način, koje ima odraslu veličinu, snagu, koordinaciju i reproduktivnu sposobnost. Fizičke promjene imaju važan utjecaj na načine na koje adolescent opaža samoga sebe, tj. na njegov doživljaj vlastitog selfa.

Kognitivne promjene

Adolescenti opažaju sebe i svijet oko njih na načine koji se jako razlikuju od djetinjstva. U adolescenciji ideje i koncepti, svijet apstraktnog mišljenja, postaju razumljive na nov način. Oni omogućuju adolescentima da mogu misliti o procesu mišljenja, da mogu razvijati pretpostavke i razmišljati o budućnosti. Tako se pred njima otvaraju filozofski, politički, estetski i duhovni svjetovi na načine koji su nedostupni djeci.²¹ Adolescenti razvijaju teorije kakav bi svijet trebao biti, tj. razmatraju razne mogućnosti, te pokušavaju provjeriti valjanost svojih hipoteza putem pažljivog promatranja.²²⁻²⁴ Dolazi do promjene s djetetovog konkretnog oblika mišljenja na adolescentsko, formalno mišljenje.

Kognitivne promjene pridonose povećanom osjećaju autonomije adolescenata. Adolescenti jasnije sagledavaju svoj unutarnji, intrapsihički i vanjski, stvarni svijet i uviđaju njihove složenosti. Za razliku od djece, oni opažaju i prihvaćaju dvosmislenosti i nedorečenosti. I roditelje vide u drugačijem svjetlu. Od svemoćnih i sveznajućih idola postaju obični smrtnici, promjena koju je često teško prihvatiti i roditeljima i adolescentima. Adolescenti se mogu osjećati razočarani, a roditelji povrijeđenim i ugroženim. Međuigra ovih osjećaja sastavni je dio procesa odvajanja i pripada psihičkim promjenama u adolescenciji.

Psihičke promjene

Psihičke promjene u adolescenciji, premda često manje opipljive i teže prikazive od fizičkih, također predstavljaju životni zadatak. Adolescencija se često opisuje kao prijelazno razdoblje koje vodi do nepovratnog prijelaza iz djetinjstva u odraslost, od stanja biti nečije dijete do stanja postati nečija majka ili otac.² Pisac Parsons²⁵ vrlo slikovito opisuje ovaj prijelaz: "Sve pretpostavljene oznake muškosti – gubitak nevinosti, dobivanje vozačke dozvole, glasanje prvi put – bili su samo vanjska predgrađa moje mladosti. Prošao sam kroz sve to i izašao temeljno nepromijenjen, još dječak. Ali sada sam pomogao donijeti na svijet drugo ljudsko biće. Danas sam postao ono što je moj otac oduvijek bio. Danas sam postao muškarac".

Laufer²⁶ navodi: "Funkciju adolescencije može se definirati kao uspostavljanje onoga što je Freud⁶ označio kao 'konačnu spolnu organizaciju', što znači 'organizaciju koja s točke gledanja predodžbe tijela mora uključiti fizički zrele genitale". Odbijanje tijekom adolescencije vlastitog tijela – muškog ili ženskog – znači da osoba nepovratno odbija identifikacije s roditeljem istog spola. Ovakvo rješenje može utjecati na izbor partnera (objekta). U takvom odnosu često se poriču funkcije rađanja i roditeljstva ili one izgledaju nevažne. Upravo mogućnost tog izbora nalazi se u središtu nečijeg napora da uspostavi spolni identitet tijekom adolescencije. Krajem adolescencije mogućnost biranja da osoba postane otac ili majka bitan je dio nečijeg odnosa prema samom sebi kao muškarcu ili ženi. Ono je važno i u konačnom uspostavljanju odnosa prema svojoj prošlosti.

Međutim, složen i klizak je put do kraja adolescencije i prijelaza u mladu odraslu dob (ili postadolescenciju).¹ Stvarna potreba za

roditeljstvom odraz je završetka formiranja spolnog identiteta u fazi konsolidacije kasne adolescencije, ali i procesa nastavljanja integracije bitnih sastavnica mentalnog života u funkcionalno jedinstvo tijekom mlade odrasle dobi. Tek mlada odrasla dob, nakon što je bura adolescentne reorganizacije nagonskog života prošla i dovela do uspostavljanja trajnog i čvrstog spolnog identiteta, omogućuje da ego uspostavi ulogu posrednika između pojedinih dijelova ličnosti i vanjskog realiteta. Time je omogućeno i stvarno obvezivanje i vršenje izbora. Može se stoga reći da se konačna integracija ličnosti odvija ruku pod ruku s aktiviranjem socijalne uloge, udvaranjem, brakom i roditeljstvom.¹

Iz navedenog je vidljivo da između biološke sposobnosti, pa i mogućnosti njezinog ostvarenja, i zrele želje i izbora za postajanjem roditeljem može postojati veliki nesklad, koji može proizlaziti iz kronološke dobi, ali i prirode odvijanja adolescentnog procesa, te procesa koji se nastavlja i u mladu odraslu dob i njegovih krajnjih ishoda. Adolescentne trudnoće i roditeljstvo često govore o potrebi preskakanja bolnog adolescentnog procesa i "jurenja" u pseudo-odraslost. Iluzija "svemoći", koja je jedna od karakteristika mladeničke dobi, sadržana u pomisli "meni se takvo što ne može dogoditi", također govori zašto su upravo adolescenti najveće žrtve različitih "slučajnih" nezgoda.

Kronološko napuštanje adolescentne dobi također nije nužni dokaz postignute razvojne zrelosti. Bernfeld²⁷ i kasnije Bloss¹ nazivali su neuspjeli završetak adolescencije sindromom produžene adolescencije. Nikolić²⁸ također ukazuje na moguće teškoće u oblikovanju spolnog identiteta, koje mogu rezultirati razvojem psihopatoloških pojava u adolescenciji i sindroma produžene adolescencije.

Ukratko, kaže Winnicott²⁹, "postoji samo jedan lijek za adolescenciju, a to je protjecanje vremena i nastavak prijelaza u odraslost". Normalni prolaz kroz adolescenciju uključuje izvjesnu mjeru poremećaja, kako osjećaja i stavova unutar samoga sebe, tako i u odnosu prema drugima.⁴ Mladi ljudi stječu novi doživljaj sebe i svojih fizičkih, mentalnih i emocionalnih sposobnosti, uključujući doživljaj vlastite individualnosti i osobne vrijednosti.

Adolescencija se najčešće dijeli u podfaze: ranu, srednju i kasnu adolescenciju. Rana adolescencija počinje pubertetom i obuhvaća dob između 10 i 14 godina. Srednja adolescencija obuhvaća dob između 15 do 18 godina. Kasna adolescencija je podfaza, čiji je kraj osobito teško procijeniti, a smješta se u razdoblje između 19. i 22. godine (prema nekim autorima i do 25. godine). Ove se podfaze mogu točnije definirati prema njihovim karakteristikama, a kronološka dob predstavlja tek grubu mjeru.

Rana adolescencija. Rana adolescencija je pristigla kada djeca počinju osjećati nove tjelesne senzacije, kada u zrcalu zamjećuju brojne fizičke promjene koje ukazuju na to da više nisu djeca i kada počinju misliti i razumijevati svijet na način koji je drugačiji od onog u djetinjstvu. Ona je razdoblje najveće raznolikosti među adolescentima, te unutar samih adolescenata. Tjelesne i emocionalne promjene su rijetko sinkronizirane.

Razvoj kognitivnih sposobnosti dopušta adolescentu razmišljanje o idejama na sistematičan, logičan način, stvaranje pretpostavki i shvaćanje apstraktnih koncepata, a što mu omogućuje bolje razumijevanje složenosti svijeta oko njega. Rani adolescent razmišlja o značenju života, prolaznosti vremena, prirodi smrti i drugim značajnim pojmovima na načine koji se jako razlikuju od onih u djetinjstvu. Također vidi sebe i roditelje na drugačiji način. Sposobni su razmatrati mogućnosti, pa umjesto da vidi situacije ili osobe samo onakvima kakve se pred njim odigravaju ili se predstavljaju, mogu nagađati što bi im npr. moglo nedostajati. Tako postaju sve više svjesni i kakvi roditelji mogu ili ne moraju biti i što mogu i ne moraju imati. Često uspoređuju roditelje s drugim odraslima.

Adolescenti ove dobi imaju povećanu sposobnost sagledavanja što se stvarno događa, a ne što bi željeli da se događa, u odnosu na njih same i druge. Prijatelji, roditelji i sami oni djeluju manje idealnim. Taj proces napuštanja idealizacije vrlo je bitan i u psihičkom smislu pokreće adolescentovo izlaženje iz djetinjstva. Odbacuju se

samozavaravanja i iluzije djetinjstva, a prednost dobivaju složena, na realitetu temeljena gledišta.

Proces napuštanja idealizacije predstavlja važan narcistički pomak koji se odvija u ranoj adolescenciji. U djetinjstvu dijete izvore za postizanje osjećaja (narcističkog) dobrog stanja nalazi u roditeljskoj brizi, pohvalama i ljubavi. Prestanak idealizacije roditelja i veća sposobnost opažanja sebe i svijeta oko sebe dovode do toga da adolescenti sve više oduzimaju roditeljima pravo da predstavljaju izvore njihovog osjećaja dobrog stanja. Zbog toga se adolescenti sve više okreću sami sebi kako bi si pribavili osjećaje uvažavanja i ljubavi koji će im pružiti osjećaj dobrog stanja. Ovaj narcistički pomak, koji je vrlo važan za rastuću autonomiju i potrebu za samodefiniranjem adolescenata, često u okolini ostavlja dojam o njihovoj pretjeranoj usmjerenosti na same sebe.

Adolescenti moraju okrenuti pažnju na sebe jer to od njih zahtijevaju temeljne promjene koje moraju obaviti tijekom adolescencije. Moraju se moći osloniti na vlastite osjećaje, misli i reakcije, te prema tome moraju imati povjerenja u ove unutarnje procese kako bi mogli autonomno funkcionirati. Bez povjerenja u njih morali bi se stalno oslanjati na gledišta, mišljenja i vjerovanja drugih. Kako bi postali više svjesni vlastitih zapažanja adolescenti trebaju ovo razdoblje usmjerenosti na sebe, koje počinje u ranoj, zadržava se u srednjoj i razrješava u kasnoj adolescenciji. U kasnoj adolescenciji dolazi do ponovnog narcističkog pomaka, koji vodi većem izjednačavanju usmjerenosti pozornosti na sebe i druge.

Rani adolescenti jako su zaokupljeni istovjetnošću i razlikama. Kada i kako adolescenti sazrijevaju postaje važan čimbenik u izboru prijatelja. Tako se npr. udružuju oni koji rano sazrijevaju i drže druge na distanci. Odnosi sa vršnjacima istog spola od velike su važnosti u ranoj adolescenciji.^{1,3,16} Zbog toga što osjećaju tolike promjene, rani adolescenti žele znati dijele li i njihovi prijatelji slične osjećaje i iskustva. Bliski odnosi s roditeljima su nadomješteni odnosima s najboljim prijateljima. Najbolje prijateljstvo može predstavljati prijelazni fenomen³⁰ na putu postizanja veće osobne autonomije. Rani adolescent može sebe i svoje roditelje doživljavati na drugačiji, složeniji i zreliji način, a stare odnose s roditeljima, svoje djetinje tijelo i self doživljavati kao neku vrstu gubitaka. Odnosi s prijateljima mogu privremeno biti vrlo snažni i pretjerano idealizirani.

Proces rane adolescencije u djevojaka počinje oko dvije godine ranije nego u dječaka. U njih u prosjeku počinje s 10,5 godina, a u dječaka s 12,5 godina.³ Djevojčice se moraju prilagoditi realitetu da postaju veće i zrelije u ranijoj dobi. Ovakvo stanje zna za njih predstavljati velik, a za neke i prevelik pritisak, koji može voditi psihopatskim razrješanjima kao što su poremećaji jedenja, preuranjena seksualnost ili zloupotreba droga.

Srednja adolescencija. Dok je u ranoj adolescenciji glavna potreba prilagodba na velike fizičke promjene koje mijenjaju adolescentove obiteljske i društvene odnose, u srednjoj adolescenciji je glavna potreba da se adolescent osjeća čvrsto ukorijenjen među vršnjake, školu i specifična društvena okruženja. Postoji jasan pomak od obiteljskog doma prema svijetu vršnjaka. Najbolja prijateljstva ostaju dalje značajna, međutim sve više ustupaju mjesto lojalnosti grupi, koja se manifestira kroz npr. slušanje iste vrste glazbe, nošenje određene vrste odjeće, uključivanje u određene sportske ili društvene aktivnosti i dr. Srednji adolescenti jako žive u sadašnjosti. Pokazuju malo interesa za djetinjstvo i za odraslu dob. Žele saznati što su i tko su, tko je još kao oni, a sve to žele znati sada. Srednja adolescencija konsolidira proces odvajanja koji je počeo u ranoj adolescenciji. Najčešće se srednji adolescenti posve dobro osjećaju i kada su sami. Daleko su više usmjereni individuaciji, istraživanju sebe na način koji će dati specifičnost njihovim predodžbama o njima samima (self reprezentacijama). Probijaju se u društvo s glavnim svrhom da u što više socijalnih situacija upoznaju sami sebe. Također nastoje upoznati i ono što je unutar njih kroz sanjarjenja, fantazije i razne oblike pisanja. Često je to razdoblje velike kreativnosti.

Narcistički pomak koji je počeo u ranoj adolescenciji postaje još izraženiji u srednjoj adolescenciji. Kako bi što bolje upoznali sebe, adolescenti moraju oduzeti važnost roditeljima, a koju su oni godinama imali (moraju dezinvestirati roditeljske reprezentacije) i okrenuti pozornost na sebe same i onima koji su im najbliži, a to su njihovi prijatelji. Taj aspekt razvoja Anny Katan³¹ nazvala je otklanjanjem objekta (*object removal*), tj. ostavljanje ranih odnosa s roditeljima iza sebe kako bi se napravilo mjesta za odnose u sadašnjosti i budućnosti. Nastaju novi odnosi s roditeljima, ali također, što je najvažnije u srednjoj adolescenciji, s ljudima izvan obitelji. Prvi nalet otklanjanja objekta nastaje u ranoj adolescenciji kada adolescent počinje zamjećivati roditeljske mane. U srednjoj adolescenciji adolescenti punu pozornost posvećuju ljudima i situacijama izvan obitelji, do stupnja koji može ozlovoljavati roditelje, koji često sve teže podnose adolescentovu zaokupljenost sobom i njegovim društvenim angažmanima.

Adolescenti ove dobi su jako svjesni onog što su ostavili iza sebe. Mnogi autori su pisali o procesu žalovanja karakterističnom za razdoblje srednje adolescencije.^{1,2,31,32} Zbog odvajanja od roditelja, unutarnjeg (dezinvestiranje mentalnih reprezentacija roditelja) i vanjskog (manjeg oslanjanja na roditeljsko vodstvo), srednji adolescent ostaje u stanju izoliranosti i usamljenosti. Mrzovolja tako karakteristična za srednju adolescenciju često potiče od procesa žalovanja. Adolescentu je potrebno izvjesno vrijeme da stvori nove odnose s roditeljima koji odgovaraju nastalim promjenama i značajne nove odnose s drugima.

Novi odnosi za kojima traga adolescent u srednjoj adolescenciji su odnosi s vršnjacima, muškim i ženskim. Oni se pomiču od druženja s primarno istospolnim vršnjacima na druženja u miješanoj grupi prijatelja. Adolescenti srednje adolescencije također tragaju za odraslima koji nisu njihovi roditelji. Tragajući za osobinama s kojima se mogu identificirati, adolescenti sve veću važnost daju npr. trenerima, roditeljima svojih prijatelja ili profesorima. Srednji adolescenti se tipično jednako dive odraslima kao što i preziru. Roditelji nekada teško podnose ova česta divljenja prema drugim odraslima, dok su istovremeno oni meta čestih kritika i umanjivanja.

Tijekom srednje adolescencije dolazi do promjena od identifikacija s grupom na jače razgranatu mrežu socijalnih kontakata. Tako se npr. u ovoj dobi mnogi adolescenti "zaljubljuju" i počinju odlaziti na spoj. Maštanje o osobnoj vezi s jednim od ovih novih objekata želja, bilo da se radi o popularnoj osobi u školi ili glazbenoj ili filmskoj zvijezdi, predstavlja jedan od izvora adolescentovog dobrog stanja. Bloss¹ navodi da je "zaljublivanje" u srednjoj adolescenciji jedan od načina suprotstavljanja usamljenosti izazvanoj odvajanjem od roditelja (otklanjanje objekta).

Nakon stadija "zaljubljenosti" imati djevojku ili mladića dobiva društvenu i osobnu važnost. Društveni status često je vezan uz imanje stalne djevojke ili mladića, što može ostavljati dojam veće zrelosti, uključujući i seksualno eksperimentiranje. Često djeluje kao da je glavna svrha ranih "spojeva" stjecanje iskustva sastajanja ("spoja"). Tek kasnije u srednjoj adolescenciji imati djevojku ili mladića proizlazi iz želje za većom bliskošću, tj. za dubljim upoznavanjem drugog kao i samoga sebe.

Srednji adolescenti bolje su upoznati sa svojim tijelima, osjećajima, osjetima i snovima. Bolje koriste promjene u procesu mišljenja i svjesniji su seksualnih impulsa i tjelesnih dijelova. Bolje su upoznati s društvenim životom, u njemu se bolje snalaze i neovisniji su od obitelji. Općenito, osjećaju se samosvjesnijim i sposobnijim. U kasnu adolescenciju kreću pripremljeni za proces konsolidacije ove samosvijesti i hvatanja u koštac s onim što im nosi budućnost.

Kasna adolescencija. Rani adolescenti su svjesni toga da su veći, ali rijetko o sebi misle kako napreduju prema odraslosti. Srednji adolescenti primarno su usmjereni jedni na druge, često u suprotstavljanju svijetu odraslih. Kasni adolescenti počinju na sebe gledati kao na osobe i često razmišljaju o tome tko i kakvi bi željeli biti i koji im odrasli imponiraju i zbog čega (roditelji prijatelja, prijatelji roditelja, profesori i dr.). Često se žele bolje i drugačije upoznati s

odraslima koji pobuduju njihovo divljenje, a što predstavlja dio procesa putem koga sve više i više adolescenti nastoje sagledati sebe odraslima. Često se nastoje oblikovati prema osobinama koje zamjećuju u odraslih koji im imponiraju. Ovi odrasli također mogu služiti kao most između adolescentnog još djetinjastog načina odnošenja prema roditeljima i načina kako će se prema njima odnositi u budućnosti.³³

U kasnoj adolescenciji princip stvarnosti sve više prednjači nad principom zadovoljstva, fantaziju nadomješta stvarnost. Ovo predstavlja važan dio kognitivnog razvoja tijekom kasne adolescencije. Pojačava se sposobnost točnog opažanja realiteta koje je manje ometano psihičkim zahtjevima. Razvijajući ego je sve sposobniji za sve veću složenost u opažanju. Ego može sintetizirati sve više i više različitih podražaja. "Sinteza" je ključ razvoja kasne adolescencije. Npr., Erikson⁹ vidi "ego sintezu" kao najvažniji uspjeh te faze. U kasnoj adolescenciji mora se postići integracija postignuća srednje adolescencije u području spolnosti u self. To znači da moraju postojati reprezentacije iskustava iz tog područja koje adolescent doživljava sastavnim dijelom sebe. Reprezentacije se povezuju na unutarnjem, intrapsihičkom planu, na koherentan način s preostalim dijelom selfa. To je početak procesa "integracije" koja stvara nečiji "identitet". Identitet nas povezuje s apstrakcijama koje nas definiraju, a self sa slikama kako i tko smo stvarno u našem svakodnevnom životu.

Kasni adolescent koristi novoraspoređive kognitivne i emocionalne izvore za "sintezu" slika (reprezentacija) koje tvore self i identitet, spajajući ih u jedan entitet koji se doživljava autentičnim i kohezivnim. Jacobson¹¹ vidi oblikovanje identiteta u povećanoj sposobnosti očuvanja cjelovitosti psihičke organizacije kao vrlo osobne, kohezivne cjeline. To je ono što Levy-Warren³ vidi kao tvorbu "ja". Doživljaj "ja" uključuje integraciju i sintezu različitih elemenata.

Upoznati sebe primarni je zadatak ove faze, a to znači saznati koje se slike o sebi (*self-images*) doživljavaju stvarnim. Schafer³⁴ navodi da formiranje identiteta u kasnoj adolescenciji obuhvaća "istinsku emancipaciju koja izgleda da je građena na preinaci, usklađivanju i selektivnom prihvaćanju i odbacivanju, fleksibilnom ovladavanju i složenim zamjenama i drugim promjenama ciljeva, reprezentacija i obrazaca ponašanja. Te promjene su nužno polagane, suptilne, ambivalentne i fluktuirajuće."

Prvi seksualni odnos, što nije nužno isto što i prvo seksualno iskustvo, primjer je područja u adolescentovom životu koje zahtijeva preinake. Kasni adolescent često postaje svjestan činjenice da je seksualno ujedinjenje, u odnosu u kome postoji emocionalna bliskost, odraslo iskustvo koje se razlikuje od ranijih seksualnih susreta. Ova svijest je omogućena identifikacijama sa značajnim odraslima (kao što su roditelji) koji su doživljeni kao i međusobno i seksualno povezani.

Usredotočenost na razvijajući doživljaj selfa rezultat je narcističkih pomaka tijekom adolescencije. Narcističke preokupacije u ranoj i srednjoj adolescenciji koje pomažu adolescentu u odvajanju od obitelji i u individuaciji utiru put interesima za stvarni vanjski svijet u kasnoj adolescenciji. Ritvo³⁵ je istaknuo veliku važnost bliskih seksualnih i emocionalnih odnosa koje adolescenti traže u vanjskom svijetu, izvlačeći se iz onog što je nazvao "narcističkim povlačenjem". Partneri u vanjskom svijetu pomažu adolescentima u stabilizaciji odraslih identifikacija. Rani, opterećeni, odnosi s primarnim objektima ljubavi (najčešće roditelji) neutraliziraju se preko kontakta sa stvarnim, dopuštenim objektima ljubavi u sadašnjosti. Adatto³⁶ opisuje razlike između bliskih odnosa kasne adolescencije i onih u ranijim fazama adolescencije. Usredotočenost se pomiče od odvajanja od starih važnih odnosa na stvaranje novih i trajnijih odnosa.

Kraj adolescencije, koji uključuje mnoštvo integriranih i sintetiziranih identifikacija, vrlo je teško odrediti, kako adolescentu tako i onima oko njega. Razvoj je kao i uvijek neujednačen. Tako je moguće da adolescent u različitim područjima života dosegne odraslost u različitim stupnju. Tek postupno i često već dobro zašli u dvadesete godine života, pa i kasnije, pojedinci osjećaju da su pot-

puno ušli u odrasli svijet. Posljednje područje u kome pojedinci osjećaju da su dosegli odraslost često je područje vlastite primarne obitelji. **M**

LITERATURA

1. Blos P. On Adolescence. New York: Free Press, 1962.
2. Schmidt Neven R. Emotional Milestones from Birth to Adulthood: a Psychodynamic Approach. London and Bristol, Pennsylvania: Jessica Kingsley Publishers, 1996.
3. Levy-Warren M. The Adolescent Journey. Northvale, New Jersey, London: Jason Aronson Inc., 1996.
4. Flynn D. Adolescence. U: Wise I, ur. Adolescence. London: Institute of Psycho-Analysis, 2000; 56-71.
5. Freud A. The ego and the id at puberty. U: Writings of Anna Freud Vol. II, The Ego and the Mechanisms of Defence, New York: International Universities Press, 1936.
6. Freud S. The transformations of puberty. Standard Edition 1905; 7:207-43.
7. Hall GS. Adolescence: Its Psychology and its Relation to Psychology, Anthropology, Sociology, Sex, Crime, Religion and Education. New York: Appleton, 1904.
8. Freud A. Adolescence. Psychoanalytic Study of the Child. New York: International Universities Press, 1958; 13:255-78.
9. Erikson E. Identity and the life cycle. Psychological Issues 1959; 1:680-84.
10. Geleerd ER. Some aspects of ego vicissitudes in adolescence. Journal of the American Psychoanalytic Association 1961; 9:394-405.
11. Jacobson E. Adolescent moods and the remodeling of the psychic structures in adolescence. Psychoanalytic Study of the Child. New York: International Universities Press, 1961; 16:164-83.
12. Offer D. Adolescent turmoil. U: Esman AH, ur. The Psychology of Adolescence. New York: International Universities Press, 1969; 141-54.
13. Baittle B. Offer D. On the nature of adolescent rebellion. Adolescent Psychiatry 1971; 1:139-60.
14. Offer D, Ostrov E, Howard KI. The Adolescent: A Psychological Self-Portrait. New York: Basic Books, 1981.
15. Lauffer M. Object loss and mourning during adolescence. Psychoanalytic Study of the Child. New York: International Universities Press, 1966; 21:269-94.
16. Deutch H. Selected Problems of Adolescence. New York: International Universities Press, 1967.
17. Douvan E, Adelson J. The Adolescent Experience. New York: Wiley, 1966.
18. Tanner JM. Grow at Adolescence. Charles C Thomas, Springfield IL, 1962. York.
19. Stolz HR, Stolz LM. Somatic Development in Adolescence. New York: Macmillan, 1951.
20. Katchadourian H. The Biology of Adolescence. New York: W. H. Freeman, 1977.
21. Levy-Warren MH. Adolescent Development. U: Barron JW, Eagle MN, Wolitzky DL, ur. Interface of Psychoanalysis and Psychology. Washington DC: American Psychological Association, 1992; 266-83.
22. Piaget J. The Psychology of Intelligence. New York: Harcourt, 1947.
23. Piaget J. Intellectual Evaluation from adolescence to adulthood. Human Development 1972; 15:1-12.
24. Leadbetter BJ, Dione JP. The adolescent's use of formal operations thinking in solving problems related to identity formation. Adolescence 1981; 16:111-21.
25. Parsons T. Man and Boy. London: Harper Collins Publishers, 1999.
26. Lauffer ME. The central masturbation fantasy, the final sexual organization and adolescence. Psychoanalytic Study of the Child. New Haven CT: Yale University Press, 1976; 31:297-316.
27. Bernfeld S. Über eine typische Form der männlichen Pubertät' in Imago, IX, 1923.
28. Nikolić S. Mentalni poremećaji u djece i omladine, Znanstveni temelji kliničke prakse. Zagreb: Školska knjiga, Vol 1, 1988.
29. Winnicott DW. Hospital care supplementing psychotherapy U: Adolescence. The Maturation Process and the facilitating Environment. Hogarth, 1965.
30. Winnicott DW. Playing and Reality. London: Tavistock, 1971.
31. Katan A. The role of displacement in agoraphobia. International Journal of Psycho-Analysis 1951; 32:41-50.
32. Waddell M. Inside Lives. Psychoanalysis and the Growth of the Personality. Karnac, London, New York, 2002.
33. Rudan V. Adolescent development and external influences. Coll Antropol 2000; 24(2):585-96.
34. Schafer R. Concepts of self and identity and the experience of separation-individuation in adolescence. Psychoanalytic Quarterly 1973; 42:42-59.
35. Ritvo S. Late adolescence: developmental and clinical considerations. Psychoanalytic study of the Child. New York: Quadrangle Books, 1971; 26:241-63.
36. Adatto CP. Late adolescence to early adulthood. U: Greenspan S, Pollock G, ur. The Course of Life, vol. IV, Adolescence. Madison, CT: International Universities Press, 1991; 357-75.